

TEORINĖS PSICHOLOGIJOS AKTUALIOS PROBLEMOS

A. Bagdonas

Žmonijos materlalinės ir dvasinės raidos tendencijos rodo, kad psichologijai reikės prisidėti ir prie globalinių problemų sprendimo. Globalinių problemų specialistas Romos klubo iniciatorius A. Pečėjis rašė: „[...] tik paties žmogaus - visų vyrų ir moterų, gyvenančių planetoje, - tobulėjimas yra geresnio pasaulio sukūrimo prielaida“ [34, p. 245]. Šis tobulėjimas - tai žmogaus (ne elitarinio, o milijardų vidutinių žmonių) savybių pertvarkymas ir keitimas. Bendra A. Pečėjo mintis paprasta: žmonija neišspręs savo globalinių problemų (resursų, maisto, ekologinių ir kt.), nepakeitusi atskirų žmonių savybių. Būtina humanizuoti visas žmogaus veiklos sferas, keisti jo siekimo „turėti“ tendencijas į gyvenimo prasmės ir būties problemų išsamesnį gvildinimą [44]. Jau dabar šalyje ir pasaulyje vykstančios permainos kelia naujus ir didelius reikalavimus psichologijai. Formuojasi nauja, globališkesnio pobūdžio psichologinė problematika. Kyla natūralus klausimas: ar psichologija ir psichologai pasirengę tų naujų problemų sprendimui? Ar nereikia pertvarkyti patį psichologiją? Čia paprastų psichologinės kosmetikos priemonių nebepakaks. Reikia iš esmės keisti žmogų, numatyti sociališkai pageidaujamas savybes, prognozuoti santykius. Tokių problemų sprendimas įmanomas tik esant psichologijos teorijos, eksperimento ir praktikos darniai vienybei. Su eksperimentu (ir apskritai empirika) bei praktika lyg ir neblogai. Blogiau su psichologijos teorija, kuri, kaip teigia M. Jaroševskis [46], pastaisiais metais labai nuskurdo (turimi galvoje ta-

rybinių psichologijos teoretikų darbai): „Atitrūkę nuo besivystančio pasaulinio mokslo audinio, jie yra deklaracinio pobūdžio“ [46, p. 69]. Kai kurioms teorinio lygmens psichologinio pažinimo problemoms ir skiriamas šis straipsnis. Jame bus daug klausimų ir galbūt nepakančiamai atsakymų. Pagrindinė mintis tokia: reikalinga bendroji psichologinė teorija, kuri įgalintų psichologiją tapti nepriklausoma nei nuo klasinio, nei nuo politinio, nei nuo nacionalinio interpretavimo. Ji, kaip ir mūsų suvokimas, kaip ir visas mokslas, turi būti invariantiška. Tokio invariantiškumo psichologija pasieks tik sukūrusi vientisą teorinę bazę, įžengusi į teorinės raidos pakopą.

Kas privertė empiriką prabilti apie teorinę psichologiją?

Įvairios mokslo sritys (3-iojo pasaulio dalys pagal K. Poperio [10] terminologiją) susiformuoja dėl 1-ojo ir 2-ojo pasaulių refleksijų. Tačiau jau ankstyvuose savo raidos etapuose mokslas pradeda refleksuoti ir save patį. Ši antrinė refleksija įgalina susisteminti tam tikros srities žinias, įvertinti taikomų tyrimo strategijų ir teorinių interpretacijų efektyvumą. Ypatingą vietą 3-ame pasaulyje priklauso psichologijai. 1-ąjį pasaulį refleksuoja daug lygiaverčių mokslų, o 2-ojo pasaulio svarbiausia refleksuotoja yra psichologija. Sunku ją kol kas pavadinti žinių sistema apie psichikos reiškimosi faktus (nors išleidžiami vadovėliai ir pretenduoja į tai). Tai greičiau žinių rinkinys, pilnas prieštaringų faktų ir interpretacijų. Psichologijos refleksija (metapsichologinė refleksija, arba tiesiog metapsichologija) gali būti išorinė (istorinė, filosofinė–metodologinė) ir vidinė (pačių psichologų realizuojama savo srities žinių refleksija).

Šių eilučių autorius ir polinkiais, ir patirtimi (matyt, ir proto struktūra) yra empirikas, tikintis moksliskai pagrįsto fakto galia. Faktas jam – tai,

kas logiškai įrodoma, empiriškai nustatoma, pakartojama bei praktikos patikrinama. P. Kapica teigė, kad „teorija geras dalykas, tačiau teisingas eksperimentas lieka visam laikui“ [26, p. 196]. Tačiau viskam yra ribos. Tokias ribas, matyt, turi ir empirizmas. Besižvalgant po gausybės tyrimų aprašymus, dar didesnę gausybę faktų ir faktelių, įvairovę tikrai nušlifuočių metodikų ir testų, aibes teorijų ir teorijėlių (arba tiksliau interpretacijų), tinkančių tik toms situacijoms, kuriose jos buvo gautos, matant tų teorijų atitrūkimą nuo realaus gyvenimo, pradedi abejoti ir pačiais faktais, ir moksliskumo kriterijais, ir apskritai empirizmo efektyvumu sprendžiant opiausias gyvenimo problemas. Galbūt ir dėl šios priežasties didelė jaunųjų psichologų dalis metėsi į kitą kraštutinumą: ėmė ignoruoti psichologinius tyrimo metodus ir pasinėrė į psichologinę praktiką.

Tāčiau labiausiai abejones empirizmu skatina egzistuojanti visuotinė psichologijos dezintegracija, pasireiškianti ir atotrūkiu tarp psichologijos kryptių bei mokyklų, anksčiau aptiktų faktų ir dabar aptinkamų, tarp psichologijos šakų ar net jos skyrių. Ypač didelis atotrūkis tarp teorinio tyrimo, empirikos ir praktikos (tiek bendrojoje psichologijoje, tiek taikomiosiose jos srityse). Kiekvienas tyrėjas ar praktikas reikšminga laiko tik siaurą savo sritį, tik pro ją žvelgia į visą psichologiją. Įsivyravo nepakantumas kitų alternatyvų atžvilgiu, o kartais, kaip nurodo A. Petrovskis [33], tiesiog nepadorus nenoras perskaityti kolegos darbą. Minėta psichologijos dezintegracija pastebima visuose lygmenyse ir visuose pjuviuose. Gal labiausiai monolitiška yra eksperimentinė psichologija, bet empirinio tyrimo kultūra pasigirti irgi negalime (turiu galvoje mūsų šalyje vykdomus empirinius tyrimus). Deramai nesuvokiame skirtumo tarp faktų gavimo strategijų, „metodus“ painiojam su „metodikomis“, „eksperimentą“ – su paprasčiausiu „pamatavimu“ arba „testavimu“ ir pan.

Kas gi atsitiko? Kodėl toks, atrodo, staigus pa-

gyvėjimas psichologų pasaulyje ir nauji socialinės praktikos užsakymai verčia sunerimti? Negi viskas, ką sukūrė ankstesnės psichologų kartos (nors tų kartų ne tiek daug ir buvo) yra fikcija? Kodėl vieni su kitais nerandam bendros kalbos, ir apie panašius, o kartais ir tuos pačius dalykus šnekam skirtinga kalba, kuriame savas psichologijas? Gal psichologijoje apskritai netaikytini mokslo metodai, nes ji savo esme artimesnė menui? Panašių klausimų būtų galima kelti ir daugiau. Jie tik sustiprina norą ieškoti dezintegracijos priežasčių ir būdų jai įveikti.

Pasižvalgykime po kitas, K. Poperio išskirto 3-iojo pasaulio, dalis. Antai savo metodologiniais principais (šiaip ar taip daug ką kopijavom iš jų) artimos psichologijos kaimynės yra biologija, chemija, fizika. Besižvalgydami po jas, aptinkame, kad, be eksperimentinės ir taikomosios fizikos, yra teorinė fizika. Yra teorinė chemija. Jau daugiau kaip šimtmetis kuriama teorinė biologija, kuriai pagrindą padėjo Č. Darvino evoliucijos teorija. Jos šiuolaikinė modifikacija – sintetinė evoliucijos teorija turėtų būti geru mokslo integravimo ir teoretizavimo pavyzdžiu psichologams. Visi išvardinti mokslai praėjo mokslo raidai būdingas stadijas – nuo ikimokslinių fantazijų iki teorinių disciplinų. Pats žodis „disciplina“ sako, kad šie mokslai virto normatyviniais (paradigminiais).

Psichologijoje daug teorijų, hipotezių, koncepcijų, krypčių, metodologinių principų, bet nėra bendrosios psichologinės visų (arba bent daugumos) psichologų pripažintos teorijos. Čia vis vyrauja tendencija kurti naujas teorijas ir interpretacijas. Neribota interpretacijų laisvė ir normatyvų stoka trukdo išsirutulioti bendresniam požiūriui į tyrimo objektą ir yra gera dirva visokiausiam voliuntarizmui ir šarlataniškumui klestėti. Ir kas tik nesigriebia psichologinės (ir parapsichologinės) problematikos: ir fizikas, ir inžinierius, ir pedagogas, ir medikas, ir ekonomistas. Reikalingas sintezatorius ir normintojas, kuris padėtų įveikti psichologijos dezintegracijos tendencijas.

Tokiu sintezatoriumi, mūsų nuomone, ir turėtų būti teorinė psichologija (TP).

Šis straipsnis - tai tik mėginimas paanalizuoti TP padėtį ir jos tolesnes raidos galimybes. Dar kartą pabrėžiame, kad šių eilučių autorius nei teoretikas, nei filosofas metodologas, nei istorikas. Vadinasi, ir pretenzijų sukurti TP jis neturi, o pagaliau vienu straipsneliu tokio dalyko ir nepadarysi. Mūsų tikslas - atkreipti kolegų dėmesį į bendrą psichologinę problematiką, paskatinti pasižvalgyti po kaimynų teritorijas, daugiau patiems refleksuoti savo dalyką, o nepasikliauti tik išorine filosofine ar istorine psichologijos refleksija. Reikalingas platesnis ontologinis pačių psichologų požiūris, neapsiribojantis lokale (atskirų psichologijos teorijų ar krypčių) kritika, o apimantis ją kaip visumą („totalinė“ kritika, tariant E. Paškevič [9] terminologija).

Ar tikrai ir kodėl nėra teorinės psichologijos?

Iš pasakyto gali susidaryti įspūdis, kad psichologija apskritai neturi teorijos ir nieko nedaroma TP srityje. Oponentai gali netgi pateikti daug metodologinio pobūdžio darbų [21, 24, 27, 30, 39], teoretizuotų psichologijos įvadu [22, 38, 40], mėginimų išspręsti psichologijos dezintegracijos problemas su sistemų teorijos [23, 36] arba psichikos elementarių vienetų ir visa apimančios psichologijos taksonomijos paieškos [3], išsamios atskirų teorijų ar krypčių kritinės analizės [2, 14, 18], psichologijos tolesnės raidos prognozių [11] pagalba ir pan. Kuriamos bendrosios psichologinės teorijos arba nurodomi būdai, kaip jas kurti [26, 20], yra darbų iš psichologijos matematizavimo sričių [25, 31], leidžiami darbai TP rubrika [1, 8]. Mėginimų sintezuoti, integruoti, sisteminti būtų galima pateikti ir daugiau. Kai kurie iš jų - tai visai rimti mėginimai ir didelis įnašas į bendrųjų psichologinių žinių lobyną. Ir visgi mes drįstame teigti, kad TP nėra. Visa tai, kas

daroma teorijos srityje, tai tik preliudija į TP. Net pačios sąvokos „bendroji psichologinė teorija“, „bendroji psichologijos teorija“ ir „teorinė psichologija“ vartojamos dažniau kaip pageidavimai, o ne kaip realiai egzistuojančių dalykų pavadinimai. Neturime kol kas TP kriterijų. K. Platonovas rašo: „Bendroji psichologija gali būti sujungta su psichologijos istorija, jos filosofija ir metodologija į teorinę psichologiją, kurią galima priešinti ša-
kinei psichologijai“ [36, p. 286]. Sujungti psichologiją į vientisą žinių sistemą, pasak K. Platonovo, galima tik su atspindžio teorijos ir sisteminio metodo pagalba. Tačiau kelių psichologijų biurokratiškas sujungimas vienu terminu dar nereiškia TP sukūrimo. Atspindėjimas yra tik viena iš psichikos savybių ir visų psichikos apraiškų traktavimas vien per atspindėjimo teoriją yra paprasčiausias išankstinio ribotumo pavyzdys. Apie tai byloja ir pačio K. Platonovo [36] sukurtos psichologijos sąvokų sistemos vidinis prieštarumas.

Neretai teigiama, kad TP galinti atstovauti bendroji psichologija. Tačiau, išsamiau paanalizavus, pasirodo, kad vien Tarybų Sąjungoje yra 3 (pagal F. Vasiliuką [20]) arba net 4 (pagal K. Platonovą [36]) bendrosios psichologijos, besiskiriančios savo kertiniais akmenimis: S. Rubinšteinas [41] akcentuoja **sąmonę**, D. Užnadžė [43] - **nuostatą**, A. Leontjevas [29] - **veiklą**, V. Mesiščevas [32] - **asmenybės santykius**. Su šių kertinių akmenų pagalba sukurtos ir keturios mokyklos, tačiau bendro pastato nėra. Beje, L. Vygotskis [21], žymiausias tarybinės psichologijos teoretikas, bendrąją ir teorinę psichologiją laikė atskiromis disciplinomis.

Bet kokio mokslo galutinis tikslas - sukurti ne tik vientisą ir sunormintą žinių sistemą, bet ir apibendrinančią, iš vidaus neprieštarinę bendrąją teoriją, jungiančią visas kitas dalines teorijas. Siekdamas šio tikslo, mokslas praeina mažiausiai 4 raidos stadijas: 1) ikimokslinių ir filosofinių spekuliacijų; 2) empirinio aprašymo; 3) kontroliuo-

jamo stebėjimo ir subtilių kiekybinių metodų taikymo; 4) teorinės formalizacijos ir unifikacijos [13]. Eksperimentinės psichologijos laimėjimai, jos tyrimo strategijų, psichodiagnostikos ir psichometrikos iš-tobulėjimas leidžia manyti, kad psichologija yra pa-siekusi 3-iąją raidos stadiją (nors daugelis auto-rių ją vis dar laiko aprašomuoju mokslu). Psicho-logijai būtent ir trūksta tos 4-osios raidos pakopos. Kodėl gi psichologija nepasiekė teorinio lygio? Prie-žasčių daug ir jos visos sąveikaudamos dar ir da-bar neleidžia psichologijai pranokti pačią save ir pakilti į galutinę, tikrai paradigminio mokslo pakopą.

Pati esminė ir pirmykštė psichologijos nepakanka-mo išsivystymo priežastis - jos **objekto sudėtingu-mas**. Juk iki šiol vis dar neturime priimtinesnio psi-chikos apibūdinimo, nesutariame dėl jos prigimties, determinuojančių veiksnių, reiškimosi mechanizmų, ryšio su smegenimis ir panašiai. Kaip mes ją be-apibrėžtume (ar kaip atspindžio formą, ar kaip ide-alybę, ar kaip smegenų funkciją, ar kaip informaci-nę veiklą, ar kaip santykį), visada dar liks jos aspektų (ir gana svarbių), kurie nepakliūs į šį apibūdinimą ir jis niekada nebus pilnas. Pagaliau esmė ne vien apibūdinimo pilnumas. Bėda dar ir ta, kad nesutariame dėl psichikos kvintesencijos, dėl jos esmingiausių atributų ir juos determinuojančių veiks-nių svarbumo. Būtent esminiai dalykai, o ne smulk-menos dezintegruoja psichologiją. Skirtingų esmių išskyrimas, jų akcentavimas ir skatina atskirų teorijų, mokyklų ir krypčių formavimąsi, apie ku-rį puikiai žinome iš vadovėlių. Bet tai dar ne viskas. Blogiau, kai susiformavusi kokia nors mokykla ar kryptis **siekia dominavimo** ir išsintinio vaidmens visoje psichologijos raidoje. Vienos krypties dominavimas (žiūrėjimas į tyrimo objek-tą vienu aspektu) tampa mokslo raidos stabdžiu ir atveda į aklavietę. Taip buvo su funkcionaliz-mu, bihevizizmu ir panašiai yra su tarybinėmis psichologijos mokyklomis.

Antra psichologijos atsilikimo priežastis (irgi nulemta objekto sudėtingumo) - **trumpa istorija ir vėlyvas išsivadavimas iš filosofijos**. Psicholo-

gia tiësiog per mažai turėjo laiko tam, kad tap-
ty integruota disciplina.

Svarbia atsilikimo priežastimi yra ir **psicholo-
gijos padėtis tarp kitų mokslų**. Kokios mokslų
klasifikacijos besilaikytume – linijinės ar neliniji-
nės, psichologija visada atsiduria tarp dviejų
galingų kaimynų – biologinių ir socialinių moks-
lų. Artumas socialiniams mokslams padėjo paža-
boti psichologiją ideologiniais apynasriais. Socia-
liniuose moksluose įsivyravęs dogmatizmas buvo
perkeliamas ir į psichologiją. Psichologija, kaip
ir visi mokslai, – internacionalinis mokslas (deja,
per menkai internacionalizuotas). Nacionališkumas
psichologijoje gali būti tik prioritetai vienoms ar
kitoms tyrimų kryptims, vienoms ar kitoms inter-
pretacijoms. Be abejo, šiame suskaldytame ir kon-
fliktų pilname pasaulyje psichologija nori ar nenori
turi tarnauti konkrečiai ideologijai. Bet svarbes-
nis jos uždavinys kitas: kartu su kitais sociali-
niais mokslais ieškoti būdų susiskaldymui ir konf-
liktams įveikti. Deja, dezintegruotam mokslui toks
uždavinys per sunkus. Ir kol nesurasime vieny-
bės tarp savęs, tol būsime skolingi visuomenei
ne tik globalinių problemų sprendimo srityje.

Kaimynystė su biologija (ypač fiziologija ir
mokslais apie smegenis) skatino redukcionistines
tendencijas ir psichikos biologizacijos koncepcijų
atsiradimą. Antai tarybinei psichologijai skaudų
smūgį sudavė biurokratiniai-administraciniai pert-
varkymai iki II pasaulinio karo ir pavlovizmas po
karo (tik ne pats I. Pavlovas). Pavlovizmo įtaką
dar ir dabar galima aptikti psichologijos vadovė-
liuose, faktų aiškinimuose ir kuriamose teorijose.

Neantraeilis psichologijos dezintegracijos veiks-
nys yra ir **psichologų bendrijos narių individua-
lios ypatybės**. Gal dėl to, kad psichologiją leng-
vai pasiekia visokie ideologiniai apribojimai, gal
dėl kitų (vidinių) priežasčių, bet glaudaus daly-
kinio bendradarbiavimo, kolektyvaus problemų
sprendimo psichologų bendrijose nėra (kaip kad
yra tarp fizikų ar biologų). Žinoma, tai subtilybės,
bendras įspūdis, susiformavęs stebint psichologų

elgesį konferencijose, grupiniuose žaidimuose, galimybes stažuotis ir pan.

Svarbus mokslo raidos veiksnys yra jo finansavimas. Niekas dorai ir nežino, kiek valstybė skiria pinigų įvairiems mokslams. Niekas to ir nepadarys. Pažvelkime į Lietuvos mokslo įstingas: turime keletą fizikinių MTI, keletą biologinių-medicininių MTI, nemažai įvairių fizikos ir biologijos biudžetinių laboratorijų aukštosiose mokyklose, ir nė vieno biudžetinio psichologijos mokslinio tyrimo padalinio. O rimtų fundamentalių tyrimų be finansavimo iš biudžeto arba be valstybinių užsakymų finansavimosi situacijoje būti negalės.

Kitas pavyzdys. Bendru mokslininkų skaičiumi, TSRS pirmauja, o štai psichologų skaičiumi 1985 m. mes priklausėm tai šalių grupei, kurios milijonui gyventojų turėjo tik 1-19 psichologų. Šią paskutiniąją vietą dalinamės su Turkija, Indija, Iranu, Kinija ir Filipiniais [12].

Ar reikalinga teorinė psichologija?

Pateiktais samprotavimais į šį klausimą jau atsakėme. Ir toliau visa šio straipsnio medžiaga suksis apie šią pagrindinę mintį: TP reikalinga kaip sintezatorius, kaip integratorius, kaip neišvengiama ir būtina psichologijos suklestėjimo sąlyga, natūrali jos raidos stadija. Ką duos TP? Viską, ką duoda teorija kitose srityse. Šia proga nukreipsime skaitytoją į kitų mokslų teoretikų ir filosofų darbus, skirtus teorijos, empirikos ir praktikos santykių analizei, teorijų formavimuisi ir raidai, reikalavimams kuriamai teorijai ir kt. Visuose šiuose tarybinių filosofų metodologų darbuose pabrėžiami du svarbūs dalykai: teorijos prioritetas mokslinio pažinimo procese ir teorinio, empirinio bei praktinio aspektų vienovė. Mums, psichologams, tuos du dalykus ypač reikėtų išidėmėti.

Pagrindinė teorijos funkcija - atrasti ir tirti dėsnius, kurių taip stokoja psichologija. Tiesa,

keletą dėsnių psichologija turi (Vèberio-Fechnerio, Blocho, Donderso, Styvenso, Chiko, specifinių energijų, Emerto, Rikerto, Piperio, Ribo, spalvų maišymo ir t. t.). Turime keletą efektų (Zeigarnik, Auberto, Bercoldo-Briukès, Broka-Zulcerio, naujumo, aureolès, Panumo, Purkinjè, krašto, bumerango ir t. t.), koeficientų (d', spalvingumo, intelekto), na, o tarybinės psichologijos mokyklos garsėja determinizmo, istorizmo, sistemiškumo ir kitais principais. Bet visus šiuos principus, dėsnius ir efektus užgožia aibė dėsnių ir teiginių, neretai prieštaringų ir nesuderintų. Netgi tokie formalizuoti Vèberio-Fechnerio ir Styvenso dėsniai galiuja tik siauram intensyvumų diapazonui ir ne visiems modalumams bei kokybėms, determinizmo, sistemiškumo ir kiti principai yra bendramoksliniai, o ne specifiški psichologijai.

Nereikia manyti, kad sukūrę bendrąją psichologinę teoriją (kurią mums dabar dar sunku ir įsivaizduoti), padarysime tvarką psichologijoje, prikursime dėsnių ir principų. Viskas vyks pažū, grįžtamojo ryšio principu: tvarkos (integracijos) didėjimas, empirinės bazės kaupimas skatins bendresnių teorijų susidarymą, o tos savo ruožtu - integracijos tendencijas. Bendroji psichologinė teorija mums reikalinga ir kaip atspara prieš redukcionizmą ir kitų mokslų pretenzijas psichologijos objekto atžvilgiu. Fizikai ir biologai iš vienos pusės bei sociologai iš kitos mėgins redukuoti psichiką iki tol, kol psichologai nesukurs tvirtos ir neprieštaringos psichologinės teorijos.

Ar gali fizikinis fundamentalizmas ir kitos redukcionistinės teorijos pakeisti TP?

Mokslai ne tik tiria savo objekto reiškimosi faktus, bet ir aiškina juos, nustato priežasties-padarinių ryšius, formuluoja dėsnius ir kuria modelius. Ž. Pjažè jau 1963 m. nurodè, kad psichologija daugiau už bet kuri kitą mokslą turi galimų

savo tyrimo objekto paaiškinimų [35]. Ir taip yra ne vien dėl to, kad jos dėsniai ir faktai dar vidujai nesuderinti. Ž. Pjažė, ko gero, pirmasis pateikė ir išsamią psichikos fenomenų aiškinimų klasifikaciją [35]. Čia aiškinimas (interpretacija) suprantamas kaip redukcija, t. y. vieno fenomeno aiškinimas kitu (kita priežastimi, kitu kintamuoju, kitu dėsniu ir t. t.). Ž. Pjažė išskiria tris grupes redukcionistinių aiškinimų: psichologinį redukcionizmą, biologinį redukcionizmą, išeinantį už psichologijos ribų, ir vadinamąjį „konstrukcinį“ redukcionizmą (suvedimą į konstrukcijos procesus, būdingus elgesio teorijoms, genetinio aiškinimo modeliams). Aptarsime tik pirmuosius du redukcionizmo variantus.

Daugiau neigiamai negu teigiamai psichologijos raidą veikia išorinis redukcionizmas, kuris yra trijų rūšių. Socialinis redukcionizmas (pagal K. Lagerspeco [7] terminologiją - redukcionizmas „iš viršaus“) mėgina žmogaus individualias savybes, psichinius procesus ir reakcijas paaiškinti tarpasmeninių santykių ir žmonių sąveikos kategorijomis. Mums regis, kad šis redukcionizmas būdingas kai kurioms tarybinėms koncepcijoms, traktuojančioms žmogų tik kaip socialinių santykių išdavą, kaip jų projekciją.

Iš kitos pusės į psichologiją braunasi redukcionizmas „iš apačios“ - biologinis (fiziologinis) ir fizikinis. Ryškiausia ir dažniausiai sutinkama šio redukcionizmo atmaina yra psichinės veiklos aiškinimas nervine (kad ir labai aukšta) veikla. Nenuostabu, kad aukštosios nervinės veiklos fiziologijos vadovėliuose nurodoma, jog šios disciplinos tyrimo objektas yra aukštoji nervinė (psichinė) veikla. Tačiau redukcionizmo neišvengia ir biologinės disciplinos, jų reiškinius suvesti į fizikinius arba cheminius grasina fizika ir chemija. Fizika neretai traktuojama kaip bendrasis mokslas apie gamtą, kaip gamtotyros teorinis pagrindas. Dažnai pasigirsta fizikų balsų, teigiančių, kad galima sukurti universalią fizikinę teoriją (metateoriją), kuri aprėptų ir paaiškintų visus

reiškinius - nuo negyvosios gamtos iki visuomenės. Tokios fizikos pretenzijos vadinamos **fizikiniu fundamentalizmu**. Tačiau dauguma pačių fizikų abejoja galimybe sukurti fizikinę metateoriją ar universalią formulę. Yra daug sričių, kur fizikos dėsniai neveikia. Tarp jų yra ir psichologija, kurios tyrimo objekto negali paaiškinti nei mokslai iš viršaus, nei mokslai iš apačios. Tačiau tai nereiškia, kad jie negali papildyti psichologinių aiškinimų. Todėl teigti, kad išorinis redukcionizmas visai nereikalingas, irgi būtų neteisinga. Psichikos esmė negali būti suvesta nei į fizikinius-cheminius, nei į socialinius reiškinius. Tačiau psichika neizoliuota nei nuo smegenų (ir apskritai materijos), nei nuo socialinės realybės. Tokiuose sąlyčio taškuose vien psichologinio aiškinimo irgi nebepakanka. Čia dvi disciplinos (pvz., psichofiziologijoje, psichogenetikoje, psichofizikoje, psichofarmakologijoje, neuropsichologijoje, socialinėje psichologijoje) gali sąveikauti tik papildydamos viena kitą.

Psichologijoje buvo atvejų, kai psichikos fizikinis aiškinimas buvo tiesioginis (peršokant biologiją). Turimas galvoje geštaltpsichologijoje vyravęs geštalto aiškinimo modelis: psichiniai fenomenai (intelektas, percepcija) buvo aiškinami ne organinėmis ir psichologinėmis, o fizikinėmis struktūromis (pvz., „geros formos“ - „fizikiniu geštaltau“ [35]).

Kuo pavojingas psichologinis redukcionizmas?

Akivaizdu, kad esminiai psichikos reiškimosi aspektai aiškintini tik psichologinėmis kategorijomis, t. y. vieny jos apraiškų suvedimu į kitas. Toks aiškinimas psichologijoje vyksta nuolat įvairiais lygmenimis ir įvairiomis kryptimis. Indukcijos ir dedukcijos keliu elementaresnius reiškinius integruojame į sudėtingesnius, o sudėtingesniuose mėginame rasti psichikos elementarių vienetų. Visa tai natūralu, ir šitoks **psichologinis redukcionizmas** pavojaus nekelia, jeigu tuo pat me-

tu neegzistuoja X „siekimas dominuoti“. Teorijas kuria ir faktus atranda žmonės, turį tik jiems būdingų žmogiškų savybių. Atradęs faktą ar dėsnį, tyrėjas ieško situacijų, kuriose šis faktas ar dėsnis pasikartotų. Dėsnis tampa aiškinamuoju principu, pamažu juo imami aiškinti kiti tos srities reiškiniai. Formuojasi iliuzija, kad toks aiškinimas – vienintelė alternatyva. Taip aiškinamuoju principu virsta nuostata, schema S-R, libido, geštaltas ir kt. Tokio tipo vidinė psichologinė redukcija – visos psichikos aiškinimas vienu aspektu tampa psichologijos raidos stabdžiu.

Be vidinio, egzistuoja ir išorinis psichologinis redukcionizmas, kuris gali būti nukreiptas į viršų (socialiniai reiškiniai aiškinami psichologiniais) ir į apačią (biologiniai–medicininiai reiškiniai aiškinami psichologiniais).

Psichologijos ir socialinių mokslų sandūroje veikia priešpriešinės jėgos. Kai kada nurungia psichologija, kartais sociologija ar ekonomika, bet šiaip ar taip jų sandūroje susiformavo didžiulė socialinės psichologijos sritis. Tačiau vienu aspektu psichologija buvo apeita tiesiogine ta žodžio prasme. Turime omenyje sociobiologiją, t. y. mėginimą permesti tiltą tarp žmogaus socialinio ir biologinio egzistavimo lygių. Būtų viskas gerai, jei sociobiologinė koncepcija būtų tik dar viena redukcionistinė teorija, mėginanti biologizuoti žmogaus prigimtį. Sociobiologija virto galinga ir madinga tarpdisciplininių tyrimų kryptimi. Deja, psichologija kažkoku būdu liko sociobiologinės problematikos nuošalėje (nors aiškinamos tokios kategorijos kaip „agresija“, „altruizmas“, „egoizmas“, „prisitaikymo strategijos“, „kooperacija“ ir pan.). Taip jau susiklostė, kad sociobiologai kažkaip išsivertė be psichologų, o psichologai, atvirai šnekant, nesidomi sociobiologine problematika.

Psichologinis redukcionizmas į apačią labiausiai reiškiasi psichosomatikoje. Įsigilinkime į pastaraisiais metais taip pamėgtą kategoriją „psichologinis rizikos faktorius“. Ji reiškia labai papras-

tą dalyką: somatinio susirgimo aiškinimą psichologine priežastimi. Ir nors somatinės ligos rizikos faktorių sistemoje nurodomi ir kiti veiksniai, patys psichologai, blogai žinodami kitų rizikos faktorių svarbą, per daug akcentuoja psichologinius veiksnius. Mes čia nesiruošiam neigti kūno ir psichikos sąveikos galimybių, psichinio veiksnio įtakos somatiniam. Tačiau įtaka nėra tokia globališka ir fatališka, kaip kad mašume ir pateikiame psichosomatinėse koncepcijose, paremtose ne tikru eksperimentu, o koreliacinio tyrimo rezultatais. Bronchinė astma, gastritas, opaligė, širdies išeminė liga, vėžys ir kitos ligos pirmiausia turi organines, žmogaus biocheminės-morfologinės konstitucijos nulemtas priežastis. Psichinis faktorius veikia per tam tikrą organinį reiškinių, per tarpininkus. Vadinasi, jis gali veikti tik kartu su kitais veiksniais. Lygiai tas pats ir šalinant ligą: psichoterapinis poveikis tiesiogiai nešalina ligos padarinių (tačiau tai nereiškia, kad psichoterapija nereikalinga ir neveiksminga).

Ar kognityvinė revoliucija sukurs TP prielaidas?

Ši nauja psichologijos kryptis pristatymo nereikalauja daugelis psichikos reiškinių, jos tyrimo aspektų, žurnalų, konferencijų, knygų ir kitų dalykų pažymėti kategorija „kognityvinis“. Šios sąvokos ekspansija kai kuriems autoriams, netgi teigiamai vertinantiems kognityvizmą, kelia nepasitenkinimą [2].

Nė viena iki kognityvinės psichologijos egzistavusi kryptis nesugebėjo tapti psichologijos mokslo arba išlikti dominuojančia. Jos visos per siaurai ir vienpusiškai traktavo ir psichikos turinį, ir jos tyrimo metodus, todėl blėso tų krypčių sukeltas entuziazmas. Ir štai naują impulsą entuziazmui davė kognityvinė psichologija. Vėl tyrimų arenoje pasirodė dėmesys, suvokimas, mąstymas, atmintis, t. y. psichologijos skyriai, kuriuos smarkiai apleido biheivorizmas.

Kognityvinė psichologija yra eklektiškesnė, de-

mokratiškesnė už kitas buvusias ir esamas psichologijos kryptis. Jos ekspansija įspūdinga. Su dirbtinio intelekto, informacinių sistemų modeliavimo ir kitomis tyrimų sritimis kognityvinė psichologija jungiama į kognityvinių mokslų sistemą. Nė viena psichologijos kryptis nepasižymėjo tokia tematikos įvairove, kokią aprėpia kognityvinė psichologija. Pastarosios koncepcijos prasiskverbė ir į socialinę, medicininę psichologiją bei kitas jos šakas. Nemažai perėmusi iš kitų krypčių (froidizmo, funkcionalizmo, geštalpsichologijos ir netgi savo pagrindinio priešininko - biheivorizmo), ji tapo galinga viso psichologijos mokslo varomąja jėga. Tačiau, nepaisant visų šių teigiamų aspektų ir veržlios ekspansijos, vargu ar kognityvinė psichologija pajėgs tapti unifikuotos ir formalizuotos psichologijos pagrindu. Pirmiausia todėl, kad, akcentuojant kognityvinius fenomenus, susiaurinamas požiūris. Antra, pamiršusi daug svarbių žmogaus psichinės veiklos aspektų (motyvacijos, išmokimo ir kitų), ji bus nepajėgi sukurti bendrąją psichologinę teoriją. Ir trečia, bene pagrindinė priežastis, trukdanti kognityvinei psichologijai sujungti teorinį, empirinį ir praktinį lygmenis, - tai jos orientacija į empirizmą ir į siaurą empirinį teoretizavimą. Nepagrįstos vis dar yra tokios jos sąvokos kaip „schema“, „strategija“, „dėmesio nukreipėjas“, „kognityvinis žemėlapis“ ir pan. Neaiškinama, kaip kognityviniai procesai sąveikauja su motyvaciniais.

Galimas dalykas, kad toks kognityvinės psichologijos įvertinimas (nors autorius ir jaučia jai simpatiją) yra skubotas. Oficialiai laikoma, kad ji atsirado 1967 m., tačiau formuotis pradėjo šeštojo dešimtmečio pradžioje. Kognityvinė psichologija nestovi vietoje. Gausėja empirinės medžiagos ir interpretacijų. Keičiasi labiausiai vartojamos sąvokos. Jau pakalbama apie neokognityvizmą.

Siaip ar taip, kognityvinės psichologijos požiūris platus ir jeigu ji sugebėtų sintezuoti kitas

alternatyvias kryptis, nusimesti prisikabintą etiketę, kurioje įrašyta „kognityvinis“, galėtų tapti tvirtu ateities psichologijos pamatu. Bet tai jau būtų nebe kognityvinė psichologija.

Ar yra kitokių alternatyvų?

Psichologijos naujos kryptys, naujos teorijos ar koncepcijos neatsiranda savaime. Jos kyla kaip reakcija į ankstesnės teorijos apribojimus, anomalijas ir neatitikimus tarp teorinio, empirinio ir praktinio lygmenų. Anomalijos stiprėja kaupiantis faktams. Antai iš pradžių psichologai į **individualius skirtumus** žiūrėjo kaip į svarbų psichologinio tyrimo veiksni. Tačiau gana greitai gryoji eksperimentinė problematiką atsiskyrė nuo individualių skirtumų problematikos. Šis atsiskyrimas (deja, irgi vienas ryškiausių dezintegracijos pavyzdžių) palietė visas psichologijos šakas. Personalistinės pakraipos psichologai (ypač psichoanalitikai) pradėjo ignoruoti mokslinį metodą. Tuo tarpu eksperimentalistai atmeta psichoanalitines koncepcijas, nes jų negalima patikrinti moksliniais metodais [4]. Tačiau eksperimentalistai irgi turi nuodėmių. Vos ne patologiškas siekimas kontroliuoti kintamuosius privedė iki maksimalaus **eksperimentinės situacijos supaprastinimo** – iki elementariausių funkcinių priklausomybių tyrimo: $k_p = f(k_n)$; čia k_p – priklausomas kintamasis, k_n – nepriklausomas kintamasis. Išėities ieškoma ir įtraukiant į funkcinę priklausomybę asmenybės (P) kintamuosius ($k_p = f(k_n, P)$), ir taikant daugiamačių skalių sudarymo metodus.

Tokia anomalija sukėlė visokiausių reakcijų. Vieni metėsi į eksperimentų ekologizavimą [19]. Fenomenologinės pakraipos psichologai galutinai atsisakė scientistiškos (mokslinės) orientacijos, didžiausia vertybe paskelbdami žmogaus išgyvenimą. Tik jis esąs unikalus, tik jis svarbiausias tik jis žmogaus gyvenimo prasmė. Antroje vietoje atsidūrė ne tik mokslinis metodas, bet ir determi

nizmo principas. Deja, kaip nurodo M. Jaroševskis [45], **humanistinė psichologija** irgi netapo „trečiajais jėga“ (priešprieša psichoanalitinei ir bihevioristinei kryptims). Humanistinę psichologiją išstumia kitas pretendentas į „trečiosios jėgos“ vaidmenį – transpersonalizmas su sąmonės pakeitimo, žmogaus gelbėjimo nuo konfliktų ir stresų technika. Orientuota į iracionalius Rytų filosofinius mokymus, ši psichologijos pakraipa ilgai neišsilaikys ir tuo labiau netaps ateities psichologijos integratore. Kol humanistinė ir transpersonalinė psichologijos „gelbsti žmogų“, kognityvinė psichologija stiprina savo pozicijas ir jau tapo realia „trečiajais jėga“. Jos pajėgumas tik sustiprės, jei sugebės perimti visa, kas teigiama, iš humanistinės psichologijos ir transpersonalizmo.

Dar viena ateities psichologijos alternatyva galėtų būti integracija tarybinių psichologijos mokymų pagrindu (žinoma, jeigu jos sugebės susijungti tarpusavyje ir sintezuoti tai, kas buvo pozityvaus biheviorizme, froidizme, humanistinėje psichologijoje ir kitose kryptyse). Be to, tam reikia iš esmės pertvarkyti psichologijos sąvokų sistemas, specialistų rengimą, psichologų draugijos veiklą ir kitus dalykus.

Psichologijos raidos kelias: evoliucinis ar revoliucinis?

Prieš pereinant prie TP kūrimo klausimų, būtina bent trumpai apžvelgti jos raidą. Nepaisant didžiulio susiskaldymo, daugybės krypčių, teorijų prieštaravimo, psichologija progresavo nuo Aristotelio (arba Dekarto) iki XIX a. pabaigos ir nuo XIX a. pabaigos iki šių dienų. Progresuoja psichologija ir dabar, besiskverbdama į žmogaus dvasinį gyvenimą ir platin, ir gilyn. Tai iliustruoja ne tik sukauptų ir kaupiamų faktų aibė, bet ir formalūs dalykai (gausėja psichologijos žurnalų ir knygų, kasmet daugėja specialistų, plinta psichologinės tarnybos). Kyla klausimas, ar psichologinės žinios kaupiamos kumuliaciniu (evoliuci-

niu) būdu, ar joje, kaip ir gamtos moksluose, evoliucinės raidos etapai kaitaliojasi su revoliucinio pobūdžio pasikeitimais (psichologijos revoliucijomis)?

Naujo požiūrio į mokslo raidą autorius amerikiečių fizikas T. Kunas [28] mokslo raidoje išskyrė dvi besikaitaliojančias fazes: **normalaus mokslo** ir **revoliucijos**. Deja, T. Kuno knyga skirta vien fizikos ir kitų gamtos mokslų raidai. Apie visuomenės mokslus ir psichologiją jis kalba mažai. Bet vieną frazę norėtųsi pacituoti: „... mokslinių tyrimų praktika astronomijos, fizikos, chemijos arba biologijos srityse paprastai neduoda preteksto suabejoti tų mokslų pagrindais, o psichologai ir sociologai abejoja nuolat“ [28, p. 11]. Pasak T. Kuno, tai jam ir padėję suformuluoti sąvokos „paradigma“ supratimą. **Paradigma** – tai konkretaus mokslo laimėjimų visuotinis pripažinimas, kai to mokslo bendrija taiko tuos pačius problemų kėlimo ir jų sprendimo modelius. Paprasčiau tariant, paradigma yra daugumos priimtas normatyvų rinkinys. Kai būseną normalią, vyksta kumuliacinė raida, atsiradus anomalijoms, pereinama į revoliucinės raidos etapą (senos paradigmos atsisakymą).

Kaip nurodo H. Kendleris [6], psichologijos istorija – tai irgi revoliucijų prieš paradigmas seka. Amerikoje struktūralizmą pakeitė funkcionalizmas, o jį – biheviorizmas, kol galų gale prieš bihevioristinę paradigmą stėjo kognityvinė psichologija. Europoje V. Vunto psichologiją pakeitė geštaltpsichologija ir psichoanalizė, paveikusi daugelį gyvenimo aspektų. Tačiau ar tai buvo tikros revoliucijos? Kaip žinia, mokslo revoliucijos skirstomos į globalines (apimančias visą mokslą, pakeičiančios seną pasaulio įsivaizdavimą visiškai nauju įsivaizdavimu ir matymu), lokalines (atskirų mokslo sričių objekto naujas matymas ir naujos paradigmos susiformavimas) ir mikrorevoliucijas (naujos, stipraus poveikio teorijos pasirodymas, bet nesulaužančios iki pamatų senos paradigmos). Būtent mikrorevoliucijų kriterijus, mūsų

nuomone, ir atitinka pakitimai, kuriuos sukėlė psichologijos susiformavusios kryptys. Tik kaip mikrorevoliuciją galima traktuoti ir vadinamąją kognityvinę revoliuciją. Akivaizdi mikrorevoliucija (o tarybinio mokslo mastu – lokalinė revoliucija) buvo ir L. Vygotskio įgyvendintas psichologijos pertvarkymas – marksistinės tarybinės psichologijos sukūrimas. Išeinant iš T. Kuno pateiktos paradigmos sampratos, psichologija dar netapo paradigminiu mokslu, nes joje dar nebuvo teorijos ar empirinių žinių sistemos, kurią bent trumpam priimtų visa psichologų bendrija (arba bent jų dauguma). **Psichologija lieka preparadigminiu mokslu.** Vadinasi, ir šis argumentas patvirtina, kad psichologijoje vykusios permainos nebuvo revoliucijos (senų paradigmy pakeitimais naujomis). Terminas „paradigma“ psichologijoje pradeda prigyti, bet jį reiktų vartoti siauresne prasme, kaip atskiros krypties, stambios, didelio poveikio teorijos, praktinės veiklos arba empirinio tyrimo metodologinių principų ir reikalavimų sistema (reguliatyva).

Kaip reikėtų ir kas turėtų kurti TP?

Kritikuoti (lokališkai, metodologiškai, totališkai) kur kas lengviau, negu pateikti naują, mažiau prieštarinę alternatyvą. Štai daug postringavome apie TP, apie bendrosios psichologinės teorijos ir integracijos svarbą tolesnei psichologijos raiškai. O kaip kurti TP? Nuo ko pradėti? Be abejo, čia jokie recepto nepateiksime ir vargu ar artimiausiu metu kas nors jį pateiks, nes ir TP, ir bendrosios psichologinės teorijos kontūrus sunku kol kas ir įsivaizduoti. Tačiau jau dabar psichologija yra sukaupusi gausią empirinę medžiagą ir daug aiškinimų, iš kurių galima būtų pradėti lipdyti vientisą normatyvinį mokslą – kurti **bendrąją psichologinę paradigmą.** Kaip jau buvo minėta, negalima sakyti, kad psichologijos teorijos srityje nieko nedaroma: dirba psichologijos istorikai, filosofai, mokslo teoretikai, na, ir patys

psichologai. Tačiau visi tie darbai turėtų būti globališkesni ir mažiau šališki. Štai, sakysim, kad ir kritiškas atskirų teorijų ar kryptių vertinimas. Dažniausiai vertinama iš kurios nors teorijos ar krypties pozicijų. Visa, kas prieštarauja „teorijai kritikei“, atmetama. Čia geras pavyzdys gali būti B. Skinnerio [15] pozicija kognityvizmo atžvilgiu (jis teigia, kad visi pozityvūs kognityvizmo laimėjimai gali būti paaiškinti biheviorizmo kategorijomis, o kas prieštarauja biheviorizmui, yra netikra). Analogiška kognityvistų pozicija biheviorizmo atžvilgiu. Dž. Terneris [42], analizuo-damas įvairias socialines teorijas, atkreipė dėmesį į tai, kad toks paprastas dviejų teorijų lyginimas nėra vaisingas. Šitaip galima įrodyti bet kurios socialinės teorijos nerealumą. Deja, taip šališkai vertinamos visos užsienio psichologijos kryptys iš vadinamosios marksistinės psichologijos pozicijų. Išvengti šališkumo padeda **multiteorinė analizė**: imama visa grupė teorijų, iš kurių kiekvienoje, beje, yra kažkas pozityvaus, ir kuriama sintetinė teorija. Deja, psichologijoje tokios daugybinės **interteorinių santykių** analizės kol kas niekas nedarė. Daugiašaliai interteoriniai tyrimai turėtų apimti ir kai kurias biologines koncepcijas, socialines teorijas ir ypač tas koncepcijas, kurios skirtos tarpinių disciplinų teoretizavimui (pvz., neurofiziologijos, neuropsichologijos, etologijos, psichofiziologijos). Juk TP turės sujungti į vientisą sistemą ne tik psichikos fenomenus, bet ir jų raidos (tiek ontogenetinės, tiek filogenetinės) bei ryšio su smegenimis aspektus.

Psichologijos empirinių ir teorinių žinių norminimas palengvins nustatyti bendrus dėsningumus, dėsnius ir principus, o tai savo ruožtu sudarys prielaidas **psichologiją aksiomatizuoti ir formalizuoti**. Pasak Dž. Kantoro [5], aksiomatizavimas padės psichologijai tapti tikruoju mokslu, turinčiu bendrą teoriją ir įvairias praktinio pritaikymo sritis.

Svarbiausia praktinė TP sukūrimo prielaida - **tyrimų plėtimas psichologijos teorijos srityje**. Jų

atliekama labai mažai: juk praktiškai visi jauni psichologai dirba empirinių tyrimų ir praktinio darbo srityse, o mokslo teorijai reikalingi jauni ir imlūs protai, nesugadinti prisirišimo prie atskirų teorijų ir tradicijų. Reikėtų, kad 10-iai empirikų ir praktikų būtų bent 1-2 teoretikai. Psichologus rengiantys universitetai šį psichologų teoretikų stygių turėtų kuo greičiau užpildyti. Vieni filosofai ar istorikai teorinės psichologijos nesukurs.

Būtina plėsti ryšius tarp empirikos, teorijos ir praktikos, tarp pačių psichologų, priklausančių skirtingoms šalims, kryptims ir mokykloms.

Kokią alternatyvą rinktis mūsų respublikos psichologijai?

Lietuviškosios psichologijos tradicija tokia pat maža, kaip kad maža ir mūsų tauta. Tačiau ir mažoje tautoje gali gimti idėjų, kurios suburtų jos specialistus ir patrauktų platesnės mokslo bendrijos dėmesį. Deja, psichologijos srityje mes tokių idėjų neprodukuavome. Mes beveik necituojami, mažai reiškiamės sąjunginėje ir užsienio spaudoje. Tai irgi mūsų psichologijos būklės indikatorius. Buvo šiek tiek tokios psichomotorinių reakcijų (Vytauto Didžiojo universitetas) ir suvokimo (Vilniaus universitetas) tyrimo tradicijos, bet pastaraisiais metais ir jos sunyko. Ir štai dabar, kada respublikoje psichologai specialistai jau skaičiuojami šimtais, vis dar neturime prioritėtinės tyrimų krypties. Galima pasidžiaugti sparčiai besivystančia medicinine psichologija. Tačiau visas šis sujudimas kol kas atsiduoda dideliu žaidimu ir amatininkiškumu. Siauras prakticismas, teorijos ir eksperimentinio patikrinimo, to, kas daroma, vengimas, mus tik atitolina nuo paradigminio mokslo ir tik didina dezintegraciją.

Teoriniu požiūriu tradicijos neturėjimas turi ir teigiamų pusių. Jis suteikia mums laisvę rinktis. Juk ateina laikas, kai buvusi pozityvi tradicija (pvz., nuostatos tyrinėjimų tradicija Gruzijoje) pra-

deda riboti pati save. Šia proga reikia pažymėti esmingiausią mūsų respublikos psichologijos bruožą - **eklektiškumą** ir praktikos, ir teorijos, ir empirikos srityse. Eklektizmas gali padėti pakilti virš psichologijos dezintegracijos ir užsisiklindimo siauros koncepcijos ribose bei pastebėti prioritetinės raidos kryptis. Atrodo, kad dabar Lietuvoje formuojasi neblogo bazė tolesnei psichologijos raidai, ypač praktikos srityje. Liūdnė padėtis su teorija. Ilgą laiką kartu su psichologais buvo rengiami ir filosofai. Išaugintas visas jaunų filosofų būrelis su baziniu psichologo išsilavinimu. Būtent jie, išaugę psichologijos terpėje, pirmiausia savo teorinį protą privalėjo nukreipti į psichologinę problematiką. Deja, šito nėra. Artimiausioje ateityje šią klaidą reiktų atitaisyti. Būtina iš kiekvieno kurso parengti 1-2 teoretikus. Kur juos įdarbinti? Jie galėtų dirbti visuomenės mokslų ir psichologijos ketadrose bei LTSR Mokslų Akademijoje.

Reikia mums daugiau domėtis ir vieni kitų darbas, na ir, žinoma, būti pakantiems ir tolerantiškiems. Neapsiriboti praktika ar siaura teorija, o nuolat stebėti visą psichologiją ir jos raidą, labiau matyti vieni kitus. Ta proga pravartu priminti Ž. Policerio žodžius, parašytus 1929 metais: „Kadangi tas pats mokslas vienu metu negali būti pozityvus dviem ar keliomis formomis, melagingas arba nepakankamas formos reikia šalinti laikantis vienos pozicijos“, o „vienybė - pati svarbiausia psichologijos reikmė“ [37, p. 219].

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

А. Багдоиас

Резюме

В критическом обзоре обсуждаются различные аспекты создания общепсихологической теории и построения теоретической психологии как наивысшей стадии ее развития.

Психология рассматривается как дезинтегрированная пре-парадигматическая наука, дальнейший прогресс которой немислим без синтеза отдельных направлений, школ и уровней исследования (практического, эмпирического и теоретического). Анализируются причины дезинтеграции. Теоретической психологии и суждено стать синтезатором, основой будущей единой психологии. Критически оцениваются претензии когнитивной психологии и других альтернативных направлений (гуманистической психологии, трансперсонализма) на роль основания психологии будущего. Не заменят общепсихологическую теорию и различные редукционистские концепции. У психологического редукционизма имеются и отрицательные стороны. Развитие психологии представляется в виде куммулятивного процесса, линейность которого время от времени нарушается небольшими сотрясениями (микрореволюциями), вызванными отдельными направлениями. Такой микрореволюцией было и начатое Л. Выготским преобразование психологии в СССР. Единение психологии и создание общепсихологической теории нужно начинать с многостороннего анализа интертеоретических отношений, более тесного сотрудничества между психологами разных стран и направлений, аксиоматизации и формализации психологического знания, расширения теоретических исследований и т. д.

TOPICAL PROBLEMS OF THEORETICAL PSYCHOLOGY

A. B a g d o n a s

Summary

A critical review of different aspects of constructing the general theory of psychology and theoretical psychology as a highest level of its development is presented in the paper. The contemporary psychology is viewed as a disintegrated preparadigmatic science, the further progress of which is unthinkable without the synthesis of different schools, theories and levels (empirical, theoretical and practical). The causes of psychology disintegration are analysed.

and; pretensions of cognitive psychology and other modern schools (humanistic psychology, transpersonalism) are criticised. Reductionist theories are not able to substitute for the general psychological theory. The development of psychology is shown as a cumulative process, which now and then is disturbed by micro-revolutions caused by behaviourism, psychoanalysis and other schools. An example of such a micro-revolution was the remaking of Soviet Marxist psychology initiated by L. Vygotsky. The integration of psychological knowledge and the construction of the general psychological theory may be fulfilled by using the multiple analysis of inter-theoretical relations, the cooperation of psychologists from different countries, branches and schools of psychology, the extension of theoretical investigations in the field of psychology, axiomatisation and formalisation of its laws, regularities and principles.

LITERATŪRA

1. Annals of theoretical psychology. N. Y.; London: Plenum Press, 1984. Vol. 1. 325+XIX p.
2. Bindra D. Cognition: Its origin and future in psychology//Annals of theoretical psychology. N. Y.; London: Plenum Press, 1984. Vol. 1. P. 1-29.
3. Chafetz M. D. Taxonomy in psychology: looking for subatomic units//J. Psychol. 1986. Vol. 120. N 2. P. 121-135.
4. Eyzenck H. J. The place of individual differences in a scientific psychology//Annals of theoretical psychology. N. Y.; London: Plenum Press, 1984. Vol. 1. P. 233-285.
5. Kantor J. R. Axioms and their role in psychology//Rev. mex. anal. conducta. 1981. Vol. 7. N 1. P. 5-11.
6. Kendler H. H. Evolutions or revolutions? Psychology in the 1990's. Amsterdam; N. Y.; Ox-

ford: Elsevier Science Publishers B. V. (North Holland). W., 1984. P. 7-21.

7. Lagerspetz K. Psychology and its frontiers//Psychology in the 1990's. Amsterdam; N. Y.; Oxford: Elsevier Science Publishers B. V. (North Holland). 1984. P. 23-42.

8. Paranjpe A. C. Theoretical psychology: The meeting of East and West. N. Y.: Plenum, 1984. 353 p.

9. Paszkiewicz E. Metodologia czy filozofia? Uwagi na marginesie metodologicznych niepokojow J. Kozielskiego//Prz. psychol. 1978 (1979). Vol. 21. N 4. P. 761-770.

10. Popper K., Eccles J. The self and its brain. N. Y. et al.; Springer-Verlag, 1977. 597+XVI p.

11. Psychology in the 1990's/Ed. Lagerspetz K. M., Miemi P. Amsterdam: North Holland, 1984. 533 p.

12. Rosenzweig M. R. U. S. psychology and world psychology//Am. Psychol. 1985. Vol. 39. N 8. P. 877-884.

13. Royce J. R. Preface//Annals of theoretical psychology. N. Y.; London: Plenum Press, 1984. Vol. 1. P. 7-13.

14. Royce J. R., Mos L. P. Humanistic psychology: Concepts and criticisms. N. Y.; London: Plenum Press, 1981. 311+XX p.

15. Skinner B. F. Cognitive science and behaviourism//Brit. J. Psychol. 1985. Vol. 76. N 3. P. 291-301.

16. Sullivan E. V. A critical psychology. Interpretation of the personal world. N. Y.; L.: Plenum Press, 1984. 195+XVI p.

17. Анцыферова Л. И. Методологические принципы и проблемы психологии//Психол. журн. 1982. Т. 3. № 2. С. 3-17.

18. Артыков Д. Р. Принципы теоретического анализа генезиса психологической концепции. Ташкент: Фан, 1982. С. 155.

19. Бурменская Г. В. Экологическая ориентация в современной американской психологии развития//Вопр. психол. 1985. № 4. С. 155-162.

20. Василюк Ф. Е. К проблеме единства общепсихологической теории//Вопр. филос. 1986. № 10. С. 76-86.
21. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование//Выготский Л. С. Собрание соч. М.: Педагогика, 1982. Т. 1. С. 291-436.
22. Гальперин П. Я. Введение в психологию. М.: Изд-во Московского ун-та, 1976. 149 с.
23. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 175 с.
24. Зинченко В. П., Смирнов С. Д. Методологические вопросы психологии. М.: Изд-во Московского ун-та, 1983. 164 с.
25. Журавлев Г. Е. Системные проблемы развития математической психологии/Отв. ред. Ломов Б. Ф. М.: Наука, 1983. 289 с.
26. Капица П. Л. Эксперимент, теория, практика. Из выступления на общем собрании АН СССР 1962 г.//Эксперимент, теория, практика. М.: Наука, 1981. С. 189-196
27. Кедров Б. М. О методологических вопросах психологии (часть первая)//Психол. ж. 1982. Т. 3. № 5. С. 3-12.
28. Кун Т. Структура научных революций. М.: Прогресс, 1975. 300 с.
29. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личности. М.: Политиздат, 1975. 304 с.
30. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984. 444 с.
31. Математическая психология: методология, теория, модели. М.: Наука, 1985. 236 с.
32. Мясищев В. Н. Проблема отношений человека и его место в психологии//Вопросы психол. 1957. № 5. С. 142-154.
33. Петровский А. В. Возможности и пути построения общепсихологической теории личности//Вопр. психол. 1987. № 4. С. 30-44.
34. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1985. 312 с.
35. Пиаже Ж. Характер объяснения в психологии и психофизиологический параллелизм//Фресс П. и Пиаже Ж. Экспериментальная психология. М.: Прогресс, 1966. Вып. 1. С. 157-194.

36. Платонов К. К. Система психологии и теория отражения. М.: Наука, 1982. 310 с.
37. Политцер Ж. Избранные философские и психологические труды. М.: Прогресс, 1980. 376 с.
38. Пономарев А. М. Методологическое введение в психологию. М.: Наука, 1983. 205 с.
39. Проблемы методологии и теории психологии. М.: Наука, 1985. 175 с.
40. Роговин М. С. Введение в психологию. М.: Высшая школа, 1969. 382 с.
41. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1976. 416 с.
42. Тернер Дж. Структура социологической теории. М.: Прогресс, 1985. 470 с.
43. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси, 1961. 212 с.
44. Фром Э. Иметь или быть. М.: Прогресс, 1986. 238 с.
45. Ярошевский М. Г. История психологии. М.: Мысль, 1985. 575 с.
46. Ярошевский М. Г. В поиске интегральной схемы психической организации человека (Л. С. Выготский и дильтеяевская дихотомия)//Вопр. филос. 1987. № 12. С. 69-82.

Vilniaus universitetas
Specialiosios psichologijos
laboratorija

Įteikta
1988.01.30